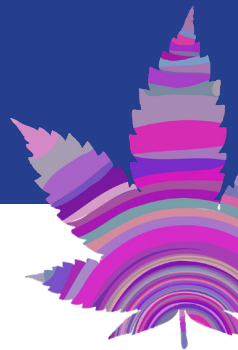

ИЗУ – ИНСТИТУТ ЗА ЈАВНО ЗДРАВЈЕ НА
РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА

ИЗВЕШТАЈ ЗА РЕЗУЛТАТИ ОД ВЕБ ИСТРАЖУВАЊЕ ЗА УПОТРЕБА НА ДРОГИ ВО РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА

Скопје, 2022

Ј.З.У.Институт за јавно здравје на Република Северна Македонија –
Скопје

ДИРЕКТОР, Доц. д-р Шабан МЕМЕТИ

Стручна изработка:

ОДДЕЛ ЗА ЗДРАВСТВЕНА ПРОМОЦИЈА И СЛЕДЕЊЕ НА БОЛЕСТИ

Автори:

Доц. д-р. Шабан Мемети

Директор на Институт за јавно здравје

Др. сци. Сања Прошева

Самостоен истражувач

Проф. д-р Елена Ќосевска

Раководител на Оддел,
Специјалист по социјална медицина

Техничка подготовка:

Сузана Дунгевска

Содржина

1. ВОВЕД	5
2. ЦЕЛ НА ИСТРАЖУВАЊЕТО	6
3. МАТЕРИЈАЛ И МЕТОД	6
3.1. Инструмент	7
3.2. Когнитивни интервјуа	7
3.3. Испитаници	7
3.4. Обуки за собирање податоци	8
3.5. Пла за промоција на истражувањето и регрутирање на испитаници	8
3.6. Статистичка анализа	8
4. РЕЗУЛТАТИ	9
5. ДИСКУСИЈА	18
6. ЗАКЛУЧОК И ПРЕПОРАКИ	22
КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА	24

1. ВОВЕД

Во минатото, Република Северна Македонија (PCM) го користеше Истражувањето за општата популација (ГПС) за да ја следи состојбата со дрогата и трендовите со потрошувачката на дрога од страна на општата популација и да добие информации за начините на употреба на недозволените дроги во земјата [1].

Благодарение на Европскиот мониторинг центар за дроги и зависности од дроги (ЕМЦДДА), PCM имаше можност да спроведе веб-истражување за дрогите со цел да собере информации [2] за различни видови на дроги што ги користат лицата кои употребуваат дроги. Веб-истражувањето беше корисна алатка за собирање информации за начините на употреба на дрога од поширок опсег на луѓе кои користат недозволените дроги. Во споредба со ГПС, ова истражување беше брзо, поевтино и побезбедно во време на пандемија.

Земји учеснички во Европското веб истражување 2021 беа:

Европска унија: Австрија, Бугарија, Кипар, Чешка, Естонија, Финска, Германија, Грција, Унгарија, Ирска, Италија, Латвија, Литванија, Луксембург, Полска, Португалија, Романија, Словачка, Словенија, Шпанија, Шведска

EU4MD: Грузија, Либан, Украина

ИПА7: Албанија, Косово, Црна Гора, Северна Македонија, Србија

Други земји: Швајцарија.

PCM ја започна имплементацијата на Европското веб истражување за дроги (EWSD) за прв пат во 2021 година. Институтот за јавно здравје на Република Северна Македонија (ИЈЗ) беше имплементатор на ова Европско веб истражување за дроги, со поддршка од Министерството за здравство на PCM.

Во времето кога беше спроведено истражувањето, многу европски земји доживуваа заклучувања или ограничувања поврзани со КОВИД-19. Истата ситуација беше и кај нас со спроведени ограничувања,

заклучувања и намалени контакти. Диско баровите, кафе баровите, рестораните беа целосно затворени или со ограничено работно време. [3] Тоа го отежнуваше таргетирањето на лицата кои користат дроги, а со самото тоа и спроведувањето на анкетата. Пандемијата КОВИД-19 е најголемата здравствена криза на нашето време. Има многу луѓе кои се борат со КОВИД-19 со сета своја сила, но луѓето кои користат дроги се соочија со многу предизвици за време на изолацијата и заклучувањето.

2. ЦЕЛ НА ИСТРАЖУВАЊЕТО

Општата цел на истражувањето беше да се развие и да се користи алатка (прашалник) комплементарна на стандардните методи на мониторинг, која ќе обезбеди подлабоки информации за начините на користење и купување на дрога од целната група - луѓе кои користат дроги.

Специфични цели:

- Да се увидат промените во потрошувачката на недозволените дроги – канабис, кокаин, екстази, амфетамин, метамфетамин, хероин и нови психоактивни супстанции (НПС).
- Да се соберат информации за тоа како начините на употреба на дрога се разликуваат во РСМ, особено колку често луѓето користат различни дроги, како ги земаат и количеството на дроги кое што се користи.
- Да се добие увид во влијанието на пандемијата КОВИД-19 врз употребата на недозволените дроги, од перспектива на корисниците.

3. МАТЕРИЈАЛ И МЕТОД

Европското веб-истражување за дроги во РСМ беше дизајнирано како студија на пресек. Собирањето податоци беше преку on-line анкета споделена преку различни извори на веб-страни и платена Facebook реклама. Учество во овој проект беше целосно доброволно. Анкетата беше анонимна. Не беа зачувани IP адреси и не беа користени токени.

3.1. Инструмент

Главен инструмент на истражувањето беше прашалник на англиски јазик, кој што беше преведен на македонски и албански јазик. Прашалникот преку Интернет можеше да се пополни самостојно и анонимно. Беше користен софтверот Lime Survey, управуван од ЕМЦДДА.

Прашалникот беше структуриран во 8 модули: модул со општи податоци, модул за канабис, модул за кокаин, екстази/МДМА, амфетамин, метамфетамин, модул за хероин и модул за НПС. Од одговорите се добиваа податоци за: социо-демографски карактеристики на лицата кои користат дрога, начини на користење дрога, пристап до третман, пристап до дрогите, вообичаени куповни и продажни цени. Имајќи предвид дека прашалникот беше спроведен во периодот март - април 2021 година и дека поставените прашања се однесуваа на периодот од претходните 12 месеци, во контекст на пандемијата, во секој модул беше вклучено прашање за промените во потрошувачката поради пандемијата КОВИД-19.

3.2. Когнитивни интервјуа

За да се тестира разбирливоста и логиката на преведениот прашалник, беа организирани когнитивни интервјуа со 10 испитаници кои претставуваат различни целни подгрупи на луѓе кои користат дроги (3 корисници на канабис, 2 корисници на кокаин, 2 корисници на екстази, 1 корисник на амфетамин, 1 корисник на метамфетамин и 1 корисник на хероин).

3.3. Испитаници

Веб базираното истражување беше насочено кон луѓе на возраст над 18 години кои користеле една или повеќе дроги во последните 12 месеци: канабис (хашиш или марихуана), кокаин, екстази/МДМА, амфетамин, метамфетамин, хероин или какви било „НПС“.

Стратегиите за регрутирање на испитаници се состојат од кампањи на социјалните медиуми, соопштенија во медиуми и контакти со организации кои работат со лица кои користат дрога.

3.4. Обуки за собирање податоци

Претставник од македонскиот тим учествуваше во online обуки (когнитивно интервју - за тестирање на прашалникот, користење на Lime Survey и како да се користат социјалните медиуми за регрутирање луѓе за пополнување на прашалникот) што ги организираше тимот на ЕМЦДДА во периодот: јуни - септември 2020 година.

3.5. Пла за промоција на истражувањето и регрутирање на испитаници

Планот за промоција и регрутирање беше креиран пред да започне истражувањето. Генерално, планот за промоција на истражувањето и привлекување на лица кои би одговориле на анкетата беше имплементиран со малку адаптации и неколку исклучоци.

Беа користени неколку стратегии за промоција со цел да се обезбеди поголем број на одговори, и тоа:

- Соработка со Невладини Организации
- Соработка со Центрите за рехабилитација
- Ширење информации на соодветните веб страници
- Интеракција со испитаниците преку внатрешни групи
- Иницијативи за легализација на канабисот
- Фејсбук страница и платени реклами на Фејсбук.

3.6. Статистичка анализа

Онлајн прашалниците беа пополнети и собрани со помош на софтверот Lime Survey. Податоците добиени во текот на истражувањето беа статистички обработени со помош на Excel. Нумеричките серии беа анализирани со помош на мерки за централна тенденција (средна, медијана, минимални вредности, максимални вредности, интерактивни рангирања), како и мерка на дисперзија (стандардна девијација).

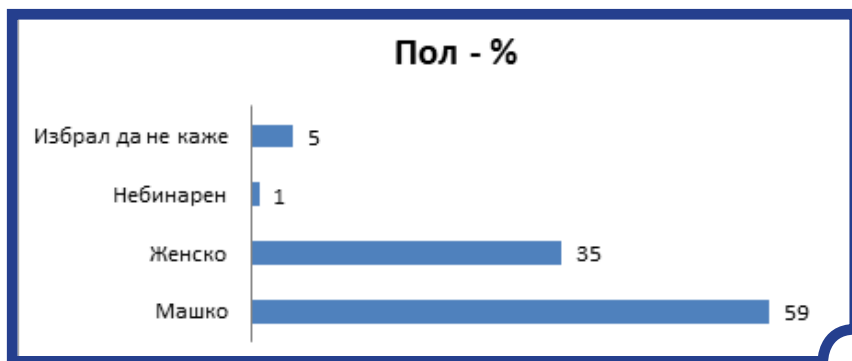
Анализата на атрибутивните (квалитативни) серии е направена со одредување на пропорции и стапки. Графиконите се произведени користејќи Rstudio и тие се едноставни релативни фреквенции.

4. РЕЗУЛТАТИ

Повеќе од 2900 луѓе ја посетија почетната страница на истражувањето, од кои околу 674 се согласија да учествуваат во истражувањето, што резултираше со 354 валидни одговори.

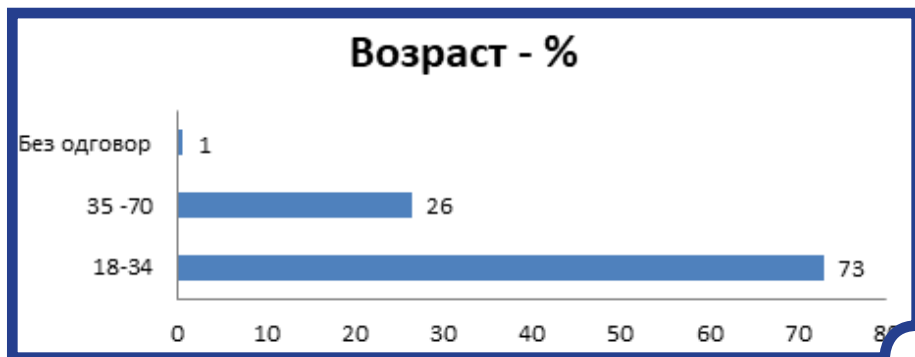
Од вкупниот број на испитаници-336, 59% или 197 беа машки, 35% или 118 беа женски, 1% небинарни и 5% од испитаниците претпочитаа да не го кажат полот (Графикон 1).

Графикон 1. Поделба на испитаниците според пол во %

Што се однесува до возраста на учесниците, од вкупно 336 испитаници, 73% или 245 беа млади луѓе помеѓу 18 и 34 години и 26% или 89 беа од 35 до 70 години (графикон 2) (средна вредност=30,0, медиана 28,0, модалитет=21, стандардна девијација=8,63, опсег 52, макс=70, мин=18).

Графикон 2. Поделба на испитаниците според возраст во %

Речиси сите испитаници изјавија дека живеат во град (52% во главниот град Скопје и 43% во други градови низ државата). Само 4% од испитаниците изјавија дека живеат во село.

Што се однесува до социо-демографските карактеристики на учесниците, најголем дел од нив -71% завршиле или започнале, но не завршиле високо образование, 28% беа со средно образование (повеќето завршени) и само 1% од испитаниците со завршено основно образование. Повеќе од половина од испитаниците (55%) беа редовно вработени, 19% беа студенти (некои од нив вработени) и 8% од испитаниците беа невработени или беа на социјална поддршка.

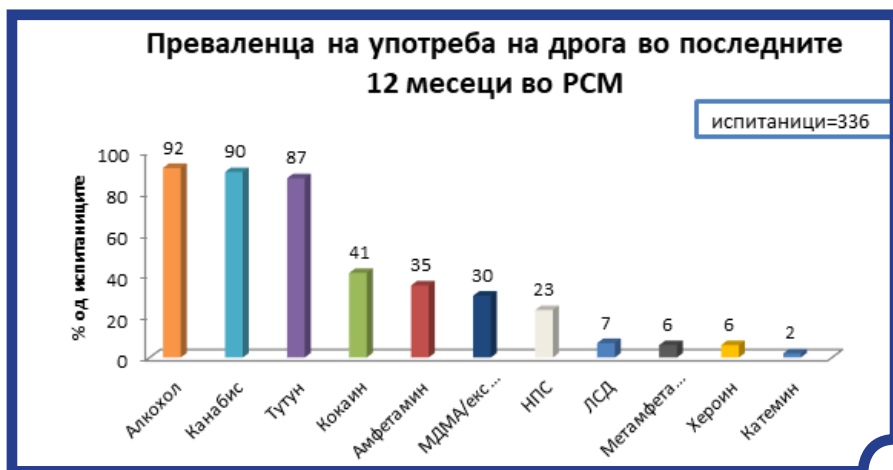
Просечниот приход месечно по оданочување е 15.000 денари или повеќе - за околу 60% од испитаниците, 17% пријавија приходи помали од 3.000 денари, а други 22% од испитаниците имаат приход помеѓу 15.000 и 3.000 денари месечно.

Во однос на прашањата за преваленцата на употребата на дрога во последните 12 месеци, од вкупниот број на испитаници 336, 90% односно 303 испитаника одговорија дека користеле канабис во последните 12 месеци, 41% или 137 испитаника користеле кокаин, 35% или 119 испитаника користеле амфетамин, 6% (20 испитаника)

користеле метамфетамин, 30 % или 102 испитаника користеле екстази/МДМА, 7% ЛСД или 24 испитаника, 6% (19 испитаника) користеле хероин и 23% користеле НПС.

Слично како канабисот, употребата на алкохол и тутун се високо на листата, со 92% (308 испитаника) употреба на алкохол и 87% (290 испитаника) употреба на тутун, помеѓу корисниците на дрога (Графикон 3).

Графикон 3. Преваленца на употреба на дрога во последните 12 месеци во РСМ

Од вкупниот број на лица кои што одговориле на прашалникот -336, најголем број односно 44% (147 испитаници) користеле само еден вид на дрога, два вида на дроги користеле 20% (66 од испитаниците), 3 или 4 вида на дрога комбинирале 13% од испитаниците, додека има и такви (6% од испитаниците) кои што користеле 5 видови на дроги, како и 6 видови на дроги (4% од испитаниците) во последните 12 месеци. Од оние кои што користеле 5 и 6 видови на дроги, најчесто користеле канабис, кокаин, екстази, амфетамин и НПС, помалку користеле метамфетамин, а многу малку пријавиле користење на херион. (Графикон 4)

Графикон 4. Употреба на една или повеќе видови на дроги во РСМ - %

Од преваленцата на употреба на дрога може да видиме дека најкористена дрога кај нас е канабисот.

Во врска со тоа, на прашањето – Зошто во последните 12 месеци користевте канабис? – од вкупниот број на испитаници – 216, 76% или 164 од сегашните корисници одговорија дека користеле канабис за да го намалат стресот или да се релаксираат, околу половина од корисниците – 54% или 117 рекоа дека користат канабис за да се надуваат/за забава, 52% или 113 за да го подобрат сонот и 50% или 108 одговорија - да се дружат. Само 10% или 22 од сегашните корисници одговорија дека користат канабис од љубопитност/за експериментирање (Графикон 5).

Графикон 5. Мотивација за употреба на канабис во последните 12 месеци во Република Северна Македонија

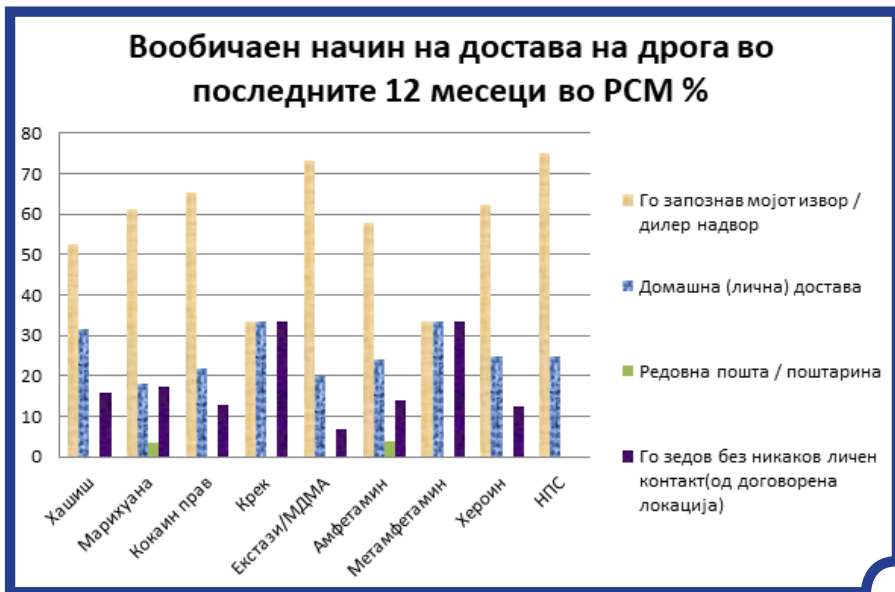
Според податоците од истражувањето, највообичаен начин на купување на дрога е преку директен контакт со изворот/дилерот, без разлика дали контактот е остварен лично или преку телефон, е-маил или порака. Специфично е тоа што само корисниците на метамфетамин потенцирале дека изворот за купување на дрога покрај директниот контакт, го наоѓаат и преку социјалните мрежи. Мал е процентот на оние кои купуваат дрога од онлајн продавница и речиси никој од корисниците не купува дрога преку шифриран интернет пазар, односно преку користење на darknet. (Графикон 6)

Графикон 6. Вообичаен начин на купување дрога во последните 12 месеци во РСМ - %

На прашањето на кој начин ви беше доставена дрогата во последните 12 месеци, најчест одговор беше дека дрогата им била испорачана лично од одреден извор / дилер надвор на отворено, и тоа овој одговор најмногу се однесува на кокаин, екстази и новите психоактивни супстанции. Честа е и личната достава на домашна адреса. Помал број од корисниците кажале дека ја земале дрогата без никаков личен контакт од договорена локација, додека бројот на корисници кои користеле редовна пошта бил значително мал. (Графикон 7)

Графикон 7. Вообичаен начин на достава на дрога во последните 12 месеци во РСМ - %

Најчесто пријавено опкружување за употреба на дрога во последните 12 месеци е домот, споменато од околу три четвртини-77% од испитаниците или 259 од вкупниот број на испитаници-336 кои одговориле на прашањето, а потоа следи јавното место (улица, парк и сл.) со 54% (180 испитаника). Дрога користеле во клуб/бар и на музички фестивал или забава, од 39% (130) од испитаниците. (Графикон 8)

Графикон 8. Места каде се користело дрога во последните 12 месеци во Република Северна Македонија

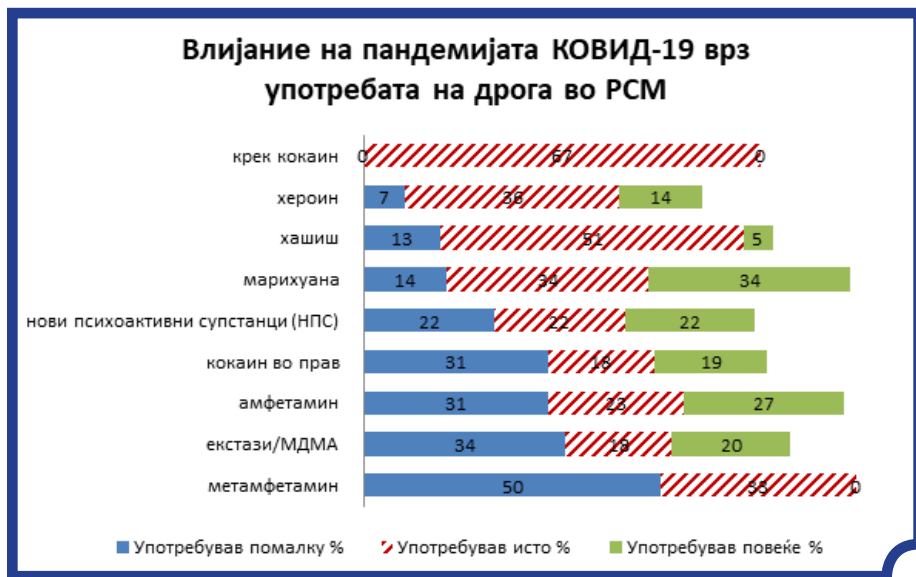
Во рами на истражувањето, корисниците на различни видови на дроги беа прашани до кој степен се согласуваат или не се согласуваат со изјавата дека користењето на канабис треба да биде легално, од вкупно 336 испитаника, најголем дел или 77% (258 одговори) од испитаниците потполно се согласуваат со оваа изјава, 14% (47 одговори) донекаде се согласуваат, додека само 2% односно 8 испитаника потполно не се согласуваат во оваа изјава. (Графикон 9)

Графикон 9. Степен за согласност со изјавата “Користењето канабис треба да биде легално”

Бидејќи истражувањето беше спроведено за време на пандемијата КОВИД-19, главното прашање во секој модул беше: Дали пандемијата КОВИД-19 имаше некакво влијание врз вашата употреба на дроги? Во однос на ова прашање, најупотребувана дрога поради ограничувањата за време на КОВИД-19 беше канабисот. Ист број учесници одговориле дека користеле исто или повеќе канабис - 34% или 69 од вкупно 201 испитаника. Екстази, метамфетамин, амфетамин и кокаин во прав се користеле помалку поради ограничувањата за КОВИД-19. Мнозинството од корисниците на крек кокаин и хашиш не пријавиле никаква промена во употребата поради пандемијата (График 10).

График 10. Влијание на пандемијата КОВИД-19 врз употребата на дрога во РСМ

5. ДИСКУСИЈА

На глобално ниво, на 9 февруари 2022 година, има 399.600.607 потврдени случаи на КОВИД-19 во светот, вклучувајќи 5.757.562 смртни случаи, пријавени на СЗО [4]. Истиот ден, во РСМ, има 282.147 потврдени случаи на КОВИД-19, вклучувајќи 8.658 смртни случаи, од почетокот на пандемијата [5]. Од бројките може да се види колку е сериозна состојбата со пандемијата и дека целиот свет беше зафатен од кризата. Луѓето кои користат дроги се изложени на зголемен ризик од вирусот.

Центрите за контрола и превенција на болести објаснуваат дека употребата на дрога може да има сериозни ефекти врз телото. На пример:

- Употребата на опиоиди може да предизвика бавно дишење, па дури и да резултира со неефикасно дишење, што може да доведе до намалување на кислородот во крвта, оштетување на мозокот или смрт.
- Употребата на стимуланти, како што се кокаин, амфетамин и метамфетамин, може да предизвикаат акутни здравствени проблеми како што се мозочен удар, срцев удар, абнормален срцев ритам и напади, како и повеќе хронични состојби, како што се оштетување на срцето или белите дробови.
- Употребата на дроги кои се користат преку пушење или испарување (на пример, хероин, крек кокаин, марихуана) може да ја влошат хроничната опструктивна белодробна болест (ХОББ), астмата и другите белодробни состојби.
- Другите состојби кои влијаат на имунолошкиот одговор, како што е ХИВ, се почести кај луѓето кои користат дроги, особено кај оние кои инјектираат дрога [6].

Здравствените проблеми кои можат да произлезат од употребата на дрога зависат од неколку различни фактори, на пр. како се користи дрогата, колку често, колку и каков вид се користи и комбинира истовремено. Ризикот од лошо здравје и смрт се зголемува ако се инјектира дрога, ако често се користат дроги и во високи дози и доколку се користат опиоиди или неколку различни супстанции истовремено.

Затоа, важно е да се внимава на користењето на дрогите и на нивното комбинирање. Секако дека и мешањето на било кој вид на дрога ќе има поизразено дејство доколку се користи заедно со алкохол. Според резултатите од истражувањето увидовме дека има значаен број на корисници кои што употребуваат повеќе од една дрога.

Во времето кога се спроведуваше истражувањето, нашата земја се соочуваше со големиот бран од кризата КОВИД-19, со спроведени ограничувања, заклучувања и намалени контакти. Диско баровите, кафе баровите, рестораните беа целосно затворени или со ограничено работно време. Тој факт може да го објасни намалениот број на употреба на екстази и кокаин во прав од една страна, а од друга страна зголемената употреба на марихуана.

Дополнително, ограничувањата и заклучувањата можат да го објаснат огромниот број корисници на дрога кои изјавуваат дека најчесто пријавувано место за употреба на дрога во последните 12 месеци бил домот, а од друга страна, клубовите/баровите, музичките фестивали и забави се пријавени како места каде што помалку се користела дрога. Во тој период на ограничувања, луѓето поголемиот дел од времето го поминуваа дома без можност да излегуваат или да одат во диско и да се забавуваат.

Вообичаениот начин на купување на било кој вид на дрога во РСМ бил преку директен контакт со изворот/дилерот, без разлика дали контактот е остварен лично или преку телефон, е-маил или порака. Мал е процентот на оние кои купувале дрога од онлајн продавница и речиси никој од корисниците не купувал дрога преку шифриран интернет пазар, односно преку користење на darknet. Во Шветскиот извештај подготвен со резултати од нивното веб истражување, исто се наведува дека најчест начин на купување на дрога е преку директен контакт, но, исто така вообичаен начин на купување на дрога кај нив е и преку шифриран интернет пазар или darknet [7]. Кај нас интернет пазарот сеуште не е доволно развиен, но, постепено почнува да се користи и ваквиот начин на купување. Согласно со начинот на купување на дрога е и начинот на достава на дрога, па така најголем дел од корисниците изјавиле дека ја добиле дрогата лично преку средба со дилерот, а средбата за достава ја оствариле надвор или дома.

Бидејќи ова е истражување наменето само за корисници на дрога, а најголем дел од нив се корисници на канабис, логично е тоа што најголем број од нив потполно се согласуваат со изјавата дека користењето на канабис треба да биде легално. На оваа тема во нашата држава се водат многу дискусии, дебати. Иако во РСМ канабисот е легален за употреба во медицински цели, сепак сеуште се смета како илегална супстанца и неговото користење за немедицински цели е забрането со закон.

Поради КОВИД-19 ограничувањата, повеќето луѓе се чувствуваат стресни, вознемирени и депресивни, исплашени за своето здравје и за здравјето на членовите на семејството. Марихуаната дава ефект на релаксација, спротивен од ефектите од употребата на кокаин и екстази, па тоа е едно од главните објаснувања за мотивацијата за употреба на марихуана.

Ако се споредат податоците од македонското истражување, со податоците од земјите од Западен Балкан и податоците од земјите на ЕУ, може да се забележи сличност. Повеќето од земјите кои учествуваа во истражувањето, одговорија дека канабисот е најчесто користената дрога. Слично како македонските, така и одговорите од Западен Балкан - 64% и од земјите на ЕУ - 78%, сугерираат дека марихуаната се зема за да се намали стресот или да се релаксира [8,9].

Слично како и во ГПС [1], преваленцата на земање недозволените дроги кај младите до 34 години е повисока отколку кај сите возрасни.

Најновите податоци за употребата на дроги кај учениците од меѓународниот извештај ЕСПАД за 2019 година и објавија дека преваленцата на употреба на дрога кај шеснаесетгодишните ученици во Република Северна Македонија е околу половина и пониска од европскиот просек во случајот на сите употребени дроги и дека тоа е најзабележителниот факт.

Податоците од сите ЕСПАД студии спроведени во Северна Македонија (1999, 2008, 2015 и 2019 година) покажуваат дека нивото на употреба на канабис кај учениците на возраст од 15-16 години не е значително различно, само има многу мало зголемување во однос на годините

(4,5% во 1999 година, 5,5% во 2008 година, 5% во 2015 година и 6,1% во 2019 година) [10]. Сепак, ризикот за зголемување на употребата на дроги поради КОВИД-19 и последиците врз менталното здравје на учениците е многу висок во иднина.

Што се однесува до образованието на учесниците, најголем дел од нив -71%, завршиле или се во тек на учење високо образование и само 1% од испитаниците завршиле основно образование. Во корелација со образованието, повеќе од половина од испитаниците биле редовно вработени со просечни примања месечно од 15.000 денари. Овој податок одговара на видот на дрога што ја користеле испитаниците-најкористена дрога е канабисот. Дополнително, висок е процентот на корисници на кокаин, што укажува на фактот дека луѓето кои имаат добар статус во општеството, но и доволни приходи, користат вакви дроги.

6. ЗАКЛУЧОК И ПРЕПОРАКИ

- Европското веб истражување за дроги е релативно навремена и евтина алатка за следење, која има капацитет да ги долови неодамнешните случувања и промените на пазарот на дроги од перспектива на луѓето кои ги користат истите.
- Големата посетеност на почетната страна на истражувањето ни укажува дека постои желба кај учесниците да ги споделат своите искуства за дрогата, но малиот број на целосно одговорени прашалници ни укажува дека стравот од казна или разоткривање на лицата кои користат дрога се смета дека ја намалува мотивацијата кај овие луѓе да учествуваат во различни анкети и да одговорат вистинито на прашањата на вака осетлива тема.
- КОВИД-19 имаше огромно влијание врз употребата на дроги, со зголемување и намалување на нивната употреба. Корисниците открија дека користеле повеќе марихуана отколку во периодот пред КОВИД-19. Социо-економските услови во времето на КОВИД-19 можат да доведат до уште поголема употреба, што според досегашните искуства и сознанија во светот доведува до употреба на други видови дроги (хероин, кокаин, НПС и сл.). Затоа, потребни се мерки кои би го спречиле тој тренд на влошување на состојбите.
- Во таа смисла, за да се опфатат поголем број корисници на дрога со Програмите за превенција од зависности, потребно е да се обезбедат повеќе средства за наплата на акцизите за алкохол, пиво и цигари, како и за производство на канабис.
- Потребно е и зголемување и унапредување на образованието во рана возраст на корисниците за да се откажат и да бидат прифатени од институциите на системот во државата со цел нивна рехабилитација и ресоцијализација. Работењето на овие програми треба да придонесе за намалување на здравствените, социјалните и економските последици од употребата на дрога на индивидуално, локално и ниво на заедницата преку спроведување на збир на активности кои вклучуваат споделување стерилна опрема за инјектирање, ракување со кондоми, едукација и советување, ХИВ/

СИДА тестирање, како и услуги од различни видови професионалци - теренски работници, медицински персонал, социјални работници, психолози и адвокати [11].

- Потребно е сите да имаме поголемо разбирање и поддршка кон лицата кои што користат дрога. Треба да се работи на намалување на стигматизацијата на овие луѓе и да се смета како приоритетна област, а сè со цел да се намали употребата и негативните последици од употребата на дроги.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

1. Onceva S., Kjosevska E., Stefanovska Velikj V., Ivanov Zafirova B. Use of psychoactive substances among the general population in the Republic of Macedonia: 2017: Skopje: Institute of public health of the Republic of Macedonia, 2017. 264 p Research report No1
2. European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction. European Web Survey on Drugs. [Internet]. 2021. Available from: https://www.emcdda.europa.eu/topics/european-web-survey-on-drugs_en Accessed: Feb 8 2022
3. Министерство за здравство на Република Северна Македонија. Корона вирус. (Интернет). 2022. Достапно од: <http://zdravstvo.gov.mk/korona-virus/>. Пристапено: Фев 9 2022
4. WHO Coronavirus (COVID-19) Dashboard. [Internet]. 2022. Available from: <https://covid19.who.int/> Accessed: Feb 10 2022
5. Институт за јавно здравје на Република Северна Македонија. Ковид-19. [Интернет]. 2022. Достапно од: <https://www.iph.mk/COVID-19-9-2-2022> Пристапено: Фев 10 2022
6. Centers for Disease Control and Prevention. COVID-19 and People at Increased Risk. [Internet]. 2022. Available from: <https://www.cdc.gov/drugoverdose/resources/covid-drugs-QA.html> Accessed: Feb 10 2022
7. Public Health Agency of Sweden. Den europeiska webbundersökningen om narkotika 2021. [Internet] 2022. Available from: <https://www.folkhalsomyndigheten.se/publicerat-material/publikationsarkiv/d/den-europeiska-webbundersokningen-om-narkotika-2021/> Accessed: 30.06.2022
8. European Monitoring Center for Drugs and Drug Addiction. European Web Survey on Drugs 2021: Top-level findings in the Western Balkans. Available from: https://www.emcdda.europa.eu/publications/data-factsheets/european-web-survey-drugs-2021-top-level-findings-ipa7_en Accessed: Feb 10 2022

9. European Monitoring Center for Drugs and Drug Addiction. European Web Survey on Drugs 2021: Top-level findings, 21 EU countries and Switzerland. [Internet]. 2022. Available from: https://www.emcdda.europa.eu/publications/data-fact-sheets/european-web-survey-drugs-2021-top-level-findings-eu-21-switzerland_en Accessed: Feb 10 2022
10. ESPAD Group. ESPAD Report 2019. Results from the European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs. EMCDDA Joint Publications, Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2020. [Internet]. 2020. Available from: http://www.espad.org/sites/espad.org/files/2020.3878_EN_04.pdf Accessed: Feb 9 2022
11. Dekov V. The future of harm reduction programs in Macedonia. Analysis of the activities and budgets of the harm reduction programs. Skopje, HOPS, 2015.

